

Доц. д-р Маргарита Маринова*, проф. д.ист.н. Пенчо Д. Пенчев**

СПИСАНИЕ „ПРОМИШЛЕННОСТ“ (1887-1890 г.) В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИЧЕСКА МИСЪЛ

Представени са възгледите на първите професионални български следосвобожденски икономисти. Те намират израз в сп. „Промисленост“, издавано в Свищов през периода от 1887 до 1890 г. Тезата на авторите е, че публикациите в списанието носят основните характеристики на класическия икономически либерализъм. Ранната история на икономическата мисъл в България се характеризира и с някои важни нюанси и специфики. Сред тях трябва бъдат отбелязани: липсата на оригинални теоретични приноси, еkleктизъм, ориентацията към разрешаване на конкретните проблеми на икономическата изостаналост и ограниченото познание за тогавашните теоретични новости в икономическата мисъл по света.¹

JEL: B12; B31

Ключови думи: икономически либерализъм; България; сп. „Промисленост“

След Освобождението на България от османска власт постепенно се създават общи условия и структури за развитие и професионализация на икономическата мисъл. Изключително важна роля в това отношение имат Държавното търговско училище в Свищов и издаваното от преподаватели в него списание „Промисленост“ (1887-1890 г.). На страниците на първото следосвобожденско специализирано икономическо списание са публикувани статии, които позволяват да се реконструират най-важните ранни характеристики на икономическата мисъл в България в края на XIX век. В историческата литература то е определяно като изразител на идеите на либералната школа в политическата икономия (Габровски, 1891, с. 303; Иванов, Маринова, Друмева, 1992, с. 100-101), но идейният му образ не е анализиран.

* Международно висше бизнес училище, Ботевград, mmarinova@ibsedu.bg

** Университет за национално и световно стопанство, p.penchev@unwe.bg

¹ Assoc. Prof. Margarita Marinova, PhD, Prof. Pencho D. Penchev, DScs. "INDUSTRY" JOURNAL (1887-1890) IN THE HISTORY OF BULGARIAN ECONOMIC THOUGHT. *Summary:* The paper reconstructs the views of the first professional Bulgarian post-liberation economists. The primary source of this information is the "Industry" journal, which was published in the Danube port-town of Svishtov over the period from 1887 to 1890 by several teachers at the local School of Commerce. The authors' thesis is that the papers in the "Industry" journal carry the main characteristics of classical economic liberalism. However, the early history of economic thought in Bulgaria is characterized by some important nuances and specifics. Among them should be noted: a lack of original theoretical contributions, eclecticism, an orientation towards solving the specific problems of economic backwardness and limited knowledge of the theoretical innovations in economic thought around the world at the time. *Keywords:* economic liberalism; Bulgaria; "Industry" Journal.

Нашата теза е, че в края на XIX век икономическият либерализъм дава основното съдържание на публикациите в списание „Промишленост“. Отвъд тази обща характеристика за ранната история на икономическата мисъл в България са типични още няколко особености. На първо място, трябва да се посочи обяснимата липса на оригинални приноси и еkleктичният подход при подбора на източниците, от които се черпи познание за икономическите теории. На второ място, е ориентацията на публикациите не към абстрактни проблеми, а към разрешаването на конкретните стопански задачи, в частност на проблема с наваксването на изоставането на страната спрямо напредналите държави. Важно е да се отбележи и ограниченото познание за тогавашните новости в икономическата мисъл по света. Ранните български икономисти „пропускат“ да забележат т. нар. маржиналистка революция и известната битка на метода между представителите на немската историческа школа и Карл Менгер. С оглед на късния старт на българските автори в икономическите анализи изоставането е напълно разбираемо.

Като аналитичен инструмент за изследването е необходимо ясно и смислено дефиниране на понятието „икономически либерализъм“. По наше мнение становището на Ралф Райко, че не е съществувал класически либерализъм, а само „либерализъм, базиран на частната собственост и свободния пазар, който органично се е развил“ от частната собственост към свободния пазар (Raico, 2012, p. 1), е адекватна опорна точка при анализа на българския случай.

Списание „Промишленост“: кратки бележки за неговите основатели и цели

Списание „Промишленост“ се издава от група учители в Държавната търговска гимназия в Свищов. Тя е открита по решение на Народното събрание от 1883 г., с което то уважава желанието на известния букурещки търговец от български произход Димитър Хадживасилев от 1882 г. „... да дари пари за построяване и издръжка на едно реално училище или класическа гимназия, в което да се преподава и политическа икономия“, в родния град на неговите родители – Свищов. С това се поставя началото на специализираното средно икономическо образование в България. Държавното търговско училище, което по устав трябва да „приготвя възпитаниците си за търговско знание“, отваря врати през 1884 г., но първите годни са трудни поради липсата на достатъчно кандидати, подготвени учители и недостатъци в работата на ръководството. През 1887 г. директорския пост заема Лазар Паяков и за кратко време се приемат добре разработени, главно по австрийски образец, учебни програми, формира се и преподавателски състав, отличаващ се с професионализъм и всеотдайност, и гимназията се утвърждава като авторитетно училище (Ръждавичка, 2008, с. 65-67)². Заедно с

² През следващите десетилетия Търговската гимназия израства като водещо училище, чиито възпитаници благодарение на получената солидна подготовка намират реализация в банковия

това посредством издаването на списание „Промишленост“ тя се превръща и в структура, която предоставя възможност на млади българи, получили икономическо образование в чужбина, да се занимават и с научна и просветна дейност, като вземат отношение по важни въпроси от областта на политическата икономия и развитието на стопанския живот в света, в Европа и в България.

Първият брой на списание „Промишленост“ излиза на 1 ноември 1887 г. През първата годишнина (1 ноември 1887 - 5 октомври 1888 г.) се отпечатват 24 книжки, през втората (януари 1889 - декември 1889 г.) – 12, а през третата (април - декември 1890 г.) – 11. Не е известно кой предлага идеята (вероятно тя принадлежи на Лазар Паяков), но може да се каже, че причините за това начинание са свързани с положителните промени в общото икономическо състояние на страната от втората половина на 80-те години на XIX век. След Съединението на Княжество България и Източна Румелия (1885 г.), което премахва някои ограничения, наложени от Берлинския договор (1878 г.), и води до консолидиране и разширяване на вътрешния пазар, и след преодоляването на острата политическа криза от 1886-1887 г. настъпва известно успокоение в обществото и се създават по-благоприятни условия за развитието на капитализма във всички стопански сектори. На бъдещето на страната се гледа с повече оптимизъм, засилва се и интересът към икономическите въпроси.

Тези настроения се чувстват осезателно и в Свищов. Израснал през Възраждането като общобългарски търговски център, след 1878 г. градът продължава да утвърждава своята важна роля. След временния застои през 1883-1884 г., главно поради спада на цените на зърнените храни в условията на „Дългата депресия“ (1873-1896 г.), в търговията настъпва оживление. Наред с вече съществуващите множество фирми за износ на зърнени храни и на други селскостопански суровини и за внос на колониални и манифактурни стоки възникват и нови и всички те развиват мащабна дейност. През 1887-1889 г. общият износ, както и този на зърнени храни от Свищовската скеля бележи тенденция към увеличение спрямо 1886 г. По процентен дял на общия за България износ и внос Свищов заема първо място при износа и второ при вноса от крайдунавските пристанищни центрове, като тези позиции се запазват през десетилетието 1886-1895 г. Почти три четвърти от населението на града се занимават с търговия и свищовци живеят със самочувствието, че са „българските холандци“ (Маринова, 2019). В такава обществена атмосфера, осъзнавайки дълга на интелигенцията да се грижи за просветата и умственото развитие на народа (в случая за издигане на неговото икономическо съзнание), свищовските учители се залавят да работят на „ползу роду“ и чрез списанието предоставят анализи и

сектор, в търговията и промишлеността, в частни и държавни фирми и дружества. Те имат и възможност да продължат висшето си образование у нас и в реномирани европейски университети. Така Държавната търговска гимназия дава своя дял за формиране на следосвобожденския обществен елит (Ръждавичка, 2008).

информация от областта на икономическата наука и различите сфери на производството в страната и в чужбина.

Списание „Промисленост“, което се определя като икономическо и научно, си поставя за цел да подпомага народната промишленост в името на нейния напредък и преуспяването на народа. „Народна производителност нам трябва да създадем; търговията, индустрията и земеделието трябва да се развият; науката и изкуството трябва да оползотворим; законите, които се отнасят до промишлеността, трябва да подобрим или създадем съобразно духа на века“ четем в първия брой от 1 ноември 1887 г. (Към читателите, 1887, с. 1). Тази твърде обща програма не дава яснота, както още навремето забелязва Никола Габровски, за характера на въпросите, които ще се поставят, и за начина, по който те ще се разглеждат (Габровски, 1891, с. 145-146).

В началото на втората годишнина в обръщението „Към читателите“ програмата вече е в по-конкретна – чрез обновените и разширени рубрики (икономия, финанси, търговия; земеделие и индустрия; наука и изкуство; литература; книжнина и критика; икономическа хроника; смес) списанието ще се стреми да разпространява в обществото „...ония икономически и научни познания, които са нужни за напредване на народната ни промишленост. В тях ще гледаме да се развият разните въпроси, които се пораждат в нашия промишлен живот, и да търсим правилното им разрешение. Ще следим промишления живот и на по-образованите от нас народи, от които ще заимстваме всичко, което помага за постигане на нашата цел; като се стараем в същото време, щото заимстваното да се приспособява, по възможности, на нашия народен живот“ (Към читателите, 1889, с. 3). Наред с поставените образователни цели в обръщението се заявяват намерения за изучаване на стопанското състояние на страната и за изготвяне на анализи по текущите процеси. Тези програмни насоки се препотвърждават в началото на третата годишнина. В редакционното обръщение се посочва, че земеделецът, търговецът и занаятчията ще получава от списанието полезни упътвания по своите практически нужди, а ако читателят е научно лице, той ще намира информация за развитието на новите социални въпроси, които занимават целия образован свят (Няколко думи по програмата..., 1890, с. 3-6).

Първата годишнина на списанието се финансира от учителите, които участват и в неговото редактиране, но събраните абонаментни такси едва стигат за покриване на направените разходи. От началото на втората годишнина и до края то вече се издава от дружество „Промисленост“, основано от същите учители на 7 октомври 1888 г. Дружеството има за цел „повдигане на народната промишленост“, а средството за нейното постигане е списанието, което носи същото име (Устав на..., 1889, с. 89). Уставът регламентира участието в дружеството и в неговото ръководство, както и списването, редактирането и издаването на броевете. Основни членове могат да бъдат само учители от гимназията. Те са задължени да внесат сумата, нужна за тяхното отпечатване. В края на годината, ако сметките позволяват, парите ще им се връщат, а в противен случай ще останат като дълг на дружеството. Предвидена е възможност и за

материална помощ от лица извън гимназията, по устав наречени „почетни членове“. Те трябва да имат особени заслуга към народната промишленост или да подпомагат дружеството най-малко със 100 лв., или да осигурят най-малко 15 течения от списанието за читалища, селски общини, народни училища и др. Подготвянето на материали се възлага на т.нар. членови редактори, подбрани сред основните членове, които по силата на особен протокол се задължават да дават редовно статии за списанието. За членови редактори могат да се избират и други лица по решението на основните членове (Устав на..., 1889, с. 89-96)³.

С основание може да се предположи, че инициативата за създаване на дружество със свое списание е повлияна от практиката в европейските държави, в които през XIX век съществуват различни по статут и характер икономически дружества, поддържащи печатни органи и целящи подпомагане на стопанското развитие. Осъществена в конкретните условия, в рамките на училището, зад идеята може да се види и опит за обособяване на самостоятелно научно звено към Търговската гимназия.

Дружеството се управлява от настоятелство, излъчено от общо събрание на основните членове, което ръководи и редакцията на списанието, и нейната администрация. Избраното на 7 октомври 1888 г. настоятелство включва: Лазар Паяков – председател, Белизар Каракашев – секретар, Янко А. Енчев – библиотекар. Основни членове са още Карл Милде, Христо Н. Атанасов, Никифор Попов, Стоян Пранчов, Иван Бояджиев, Нейчо Попов, Янко Чакалов, Пантелей Т. Пантелеев, Златан Драганов, Димитър Стерев (Устав..., 1889, с. 96). В дружеството се влива целият редакторски колектив от първата година⁴.

В зависимост от степента на образование основните членове – общо 13, могат да се обособят в няколко групи. В *първата група* са завършилите висши училища в Западна Европа – Л. Паяков, Ст. Пранчов, Хр. Атанасов, Ив. Бояджиев и Н. Попов.

Лазар Паяков е роден в Габрово през 1860 г. в семейството на местния учител Цоню Ненов. Останал рано сирак, той е осиновен от вуйчо си Станчо Паяков, известен габровски търговец. Завършва Робърт колеж в Цариград, след което от 1879 до 1883 г. учи във Висшето търговско и стопанско училище в Париж (Ecoles des Hautes etudes commerciales). След като през 1884 г. се завръща от Франция, преподава в гимназията в Солун по настояване на Стефан Стамболов. От 1887 г. е учител и същевременно директор на Търговската гимназия в Свищов. какъвто остава до 1895 г., когато напуска училището (Папазова, 2012, с. 233).

³ В устава са описани още подробно правата и задълженията на настоятелството, начинът на свикване и правомощията на общите и извънредни събрания и на настоятелството, процедурата по ликвидиране на дружеството и др.

⁴ На титулната страница на всички книжки от първата годишнина е посочено, че списанието излиза „под редакцията на Л. Паяков – К. Милде – Н. Попов – Хр. Н. Атанасов – Ив. Бояджиев – Б. Каракашев и др.“.

Стоян Пранчов е роден на 6 декември 1862 г. в Копривщица и произхожда от търговски род. Неговият баща Георги и чичо му Стоян, подобно на мнозина копривщенци, се занимават с абаджийство в Мала Азия, а също и с износ на морска пяна (meerschaut)⁵ от Турция за Западна Европа и имат кантори в Ески Шахир и Виена (Маджаров, 1968, с. 342-343). Пранчов придобива завидно за времето си образование и с право може да се определи като изграден европейски възпитаник. След като завършва Копривщенското начално училище, едва деветгодишен е изпратен от родителите си да се обучава извън пределите на България. В началото учи в Петокласното училище в Грац, а после във Виена, където завършва Евангелисткото училище, Горното реално училище, Търговския институт и Виенската търговска академия. Преди да постъпи в Парижкото висше училище за наука и политика (отдел „Политически-финансов“) (Ecole des hautes sciences et politiques), Пранчов работи три години във фамилен кантор в Ески Шахир и във Виена. След завършване на курса на обучение в Париж му предстои да замине за Ню Йорк, където да открие нова фамилна фирма, но поради внезапната смърт на баща му и негово заболяване планът не се осъществява. По време на едногодишния си престой в Пловдив, където живее семейството му и където той се завръща през април 1885 г., се отдава на научна и публицистична дейност. През 1887 г. Пранчов се премества в София, а през 1888 г. е назначен за учител в Търговската гимназия в Свищов. За съжаление той работи в училището и за списанието само една година (1 септември 1888 - 27 ноември 1889 г.), защото едва 27-годишен умира (вж. Некролог, 1889, с. 963; Съобщение за смъртта на Стоян Пранчов, 1889).

Христо Атанасов е роден в Севлиево, завършва Търговската академия в Линц, става един от първите учители в гимназията и в нея преминава професионалният му живот – от септември 1885 до 1907 г. *Иван Бояджиев* е от Силистра. Той се дипломира в Антверпенския търговски институт и учителства в гимназията от октомври 1886 до август 1889 г. *Никифор Попов* е родом от Карнобат, завършва Пражката политехника (Чехия), работи много всеотдайно в училището от септември 1887 г. до ноември 1897 г. През 1895 г. наследява директорския пост от Паяков, но само за две години, тъй като е покосен от ранна смърт (Иванов, Маринова, Друмева, 1992, с. 81-82).

Във *втората група* са учителите, завършили колежи и гимназии в чужбина. *Златан Драганов* е роден в Свищов, завършва Робърт колеж през 1886 г. (Събев, 2015, с. 372) и в началото на следващата година постъпва в гимназията, където преподава до септември 1905 г. От Свищов е и *Димитър Стерев*. Той учи в Николаевската гимназия в Русия, но през 1881 г. след завършване на IV реален клас е изключен поради бунтарство. Завръщайки се в България, учителства на различни места (Николова, 2008, с. 402). В Търговската гимназия преподава от 1888 до 1893 г. и от 1896 до 1903 г. *Карл Милде* е един от четиримата братя – представители на чешка благородническа фамилия, които в началото

⁵ Бял порест минерал, подходящ за производство на лули.

на 80-те години на XIX век се заселват в България. Преди това той завършва гимназия в Прага. Сведенията за него сочат, че е изключително интелигентна, енциклопедична личност с много широки познания в областта на архитектурата, природните науки и педагогиката (Ценова-Тошева, 2011, с. 165-166). Учител е в търговската гимназия от септември 1887 до август 1889 г. и от 1893 до 1896 г.

Третата група включва учители, които, преди да постъпят в Търговската гимназия, са преподавали другаде, но засега не разполагаме с информация за образованието им. Трима от тях са от Свищов и идват от местното трикласно училище, което през 1887-1888 г. се слива с търговското: *Белизар Каракашев* (преподава от януари 1888 до септември 1889 г.); *Янко А. Енчев* (от 1887 до 1889 г.); *Пантелей Т. Пантелеев* (от 1888 до 1896 г.). В тази група е още *Янко Чакалов*, който е от Търново и работи в училището от ноември 1888 г. до септември 1895 г. За *Нейчо Попов* има сведения, че преди Освобождението е учител в Кюстендил (Българската възрожденска интелигенция, 1988, с. 544), а в Търговската гимназия преподава през периода 1888-1890 г.

Автор в списанието е и *Радко Радославов*, който е в състава на учителския колектив от септември 1887 до септември 1893 г., но не е основен член, а е привлечен като членови редактор. Той е роден в Златарица през 1841 г. в семейство на земеделец. Образованието му преминава през редица учебни заведения в различни градове – килийното училище при Иван Момчилов в Елена през 1852 г., гръцкото училище в Търново през 1854 г., в Шумен при Сава Доброплодни през 1855 г. и в Пловдив. С помощта на Пандели Кисимов учи в реалната гимназия в Прага през 1858-1859 г., а чрез съдействието на английския мисионер д-р А. Лонг се обучава в протестантски колеж на о. Малта през 1859-1860 г. Преди Освобождението натрупва дълъг учителски стаж в Лясковец и в Горна Оряховица, участва и в революционното движение. Пръв кмет на Горна Оряховица след 1878 г., а по-късно учител в Търновската гимназия (1881-1883 г.), директор на гимназията в Разград и инспектор на Разградското учебно окръжие (1883-1887 г.) (Българската възрожденска интелигенция, 1988, с. 563).

Уставът на дружеството от 1888 г. е валиден само за една година и е задължителен за основните членове независимо от броя им, а за съществуването му по-нататък е необходимо те да са най-малко пет. В списанието няма информация за свикано общо събрание в началото на 1890 г., което да избере ново ръководство и да вземе отношение по устава. Това дава основание да се предположи, че се запазва старото положение, а съставът намалява вследствие на смъртта на Пранчов и напускането на К. Милде, Б. Каракашев, Ив. Бояджиев и Я. Енчев, но общият брой на основните членове не пада под необходимия за съществуването на дружеството.

През втората и третата си годишна списанието е изправено пред сериозни финансови трудности, свързани с неизплатени навреме или изобщо неизплатени абонаменти такси от страна на редица абонати, с нелоялността на

някои агенти на списанието, които не внасят събраните суми, и др. Въпреки постоянните обръщения към получателите за коректност и циркулярното писмо на свищовския окръжен управител Георгиев, с което се призовават общините в окръга да се абонират за списанието, проблемът със средствата не се разрешава. Надеждите да се появят спомоществатели като че ли угасват, тъй като не се среща информация за прием на почетни членове. През трите години списанието се разпространява основно в градовете, в самото начало предимно в Северна България – Свищов, Габрово, Оряхово, Ловеч и др., а впоследствие и в Стара Загора, Казанлък, Видин, Лом, Лясковец, Орхание, Никопол, София, Пазарджик, Пловдив и др. При все това редакцията отчита, че то не намира очаквания добър прием сред „любителите на науката“⁶. Всичко това, както и намаленият брой основни членове, става причина за спиране на изданието в края на 1890 г., като последната книжка от третата годишнина не е отпечатана.

Така сп. „Промисленост“ споделя съдбата на множество други периодични издания от онова време – подобно на тях то не успява да пусне дълбоки корени сред четящата публика и има кратък живот. Въпреки това обществената значимост на делото на създателите на списанието – както на авторите, така и на преводачите, се откроява в два основни аспекта. Първо, в началото на второто десетилетие след Освобождението те трансферират, популяризират и работят за приложението на идеи от европейската либерална икономическа мисъл в България. Второ, те за първи път осъществяват на практика заимстваната отвън концепция за обществено дружество с устав и списание извън държавните административно-икономически структури, което да работи за стопанския напредък. Малко по-късно същата идея, обогатена и в други, вече по-развити условия, се реализира в национален мащаб в лицето на създаденото през 1895 г. Българското икономическо дружество (БИД), което през годините израства и се утвърждава като институция на знанието с много важен принос в развитието на икономическата наука, политика и практика и чийто устав в някои аспекти е сходен с този на свищовското дружество. БИД също издава списание, чиито рубрики като модел в началото копират тези на сп. „Промисленост“ (Иванов, Маринова, Друмева, 1992, с. 82).

За трите години на съществуването му на страниците на списание „Промисленост“ са публикувани общо 346 материала (студии, статии, съобщения, разкази, икономически новини, рецензии, отзиви, практически съвети и др.). Успехът на изданието в най-голяма степен се дължи на Лазар Паяков, който е административен организатор, най-продуктивен автор и има най-сериозен принос за оформянето на научния и идейния му образ. Неслучайно тогава то е известно още и като „списанието на Паяков“. Значима е и ролята на Стоян Пранчов. Именно те двамата имат най-професионални становища по важни

⁶ Тази информация може да се открие на вътрешната страна на обложките на някои броеве на сп. „Промисленост“ през втората и третата годишнина, които не са странирани.

политикономически въпроси, ангажират се и с проучване на българската стопанска действителност въпреки липсващите все още достатъчно пълни и систематизирани статистически данни, предлагат свои виждания за икономическата политика на държавата. По текущи въпроси в областта на селското стопанство, промишлеността и търговията у нас отношение вземат също и Иван Бояджиев, Янко Чакалов, Радко Радославов.

След спирането на изданието през 1890 г. близо половината от членовете на кръга „Промишленост“ продължават да работят в името на обединената ги идея „да подпомагат народната промишленост“, като стават активни дейци на основаните през 1894 г. търговско-индустриални камари (ТИК), които са звено от цялостната система на административно-стопанските институции. Те се включват и в различните нива на държавното, стопанското и политическо управление.

Паяков напуска училището през 1895 г., когато то преминава под ведомството на Министерството на търговията и промишлеността, и първоначално остава да живее в Свищов, където среща съпругата си Райна Ал. Хаджиконстантинова (родственица на Алеко Константинов). През същата година става член на Пловдивската търговско-индустриална камара, избран от Габрово, през 1899 г. – на Русенската ТИК, избран от Русе, а през 1903 – на Варненската ТИК, избран от Варна (Велева, 2005, с. 466, 470, 474). През март 1896 г. влиза в бюрото на Народнолибералната партия в града (Свобода, г. II, бр. 1888 от 4 март 1896 г.), а година по-късно основава заедно с местния търговец Киро Вълев дружествена фирма „Паяков & Вълев“ с цел комисиона, спедиция, покупко-продажба на храни (вж. Държавен архив – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 39-40), която съществува до август 1905 г. и развива широка дейност в района на Свищов и Русе. През 1898 г. участва в управителния съвет на „I-то свищовско спестовно акционерно дружество“ (пак там, л. 100). Животът на Паяков продължава в Русе и Варна. През 1902 г. той застава начело на варненския клон на банка „Гирдап“ (Папазова, 2012, с. 51). От 1903 г. в продължение на пет години е министър на финансите в екипа на Рачо Петров, Димитър Петков и Петър Груев, а през 1907 г. оглавява Министерството на просвещението в кабинетите на Димитър Петков и Димитър Станчов. Умира през 1910 г.

След като през 1895 г. Янко Чакалов скъсва с учителската професия, още същата година той става секретар на Пловдивската ТИК и заема тази длъжност до 1901 г. (Велева, 2005, с. 459), а от 1901 до 1917 г. е ръководител на Българските митници. Чакалов е сред първите автори в „Списание на Българското икономическо дружество“, където публикува статии за търговското образование (1896 г.) и търговските договори на България (1897 г.). Иван Бояджиев израства като деен член на Русенската ТИК, избран от Силистра през 1899, 1903 и 1907 г. (Велева, 2005, с. 477), и е последователен и страстен радетел на идеята за създаване на държавен търговски флот на Дунав при съчетаване на държавното и частното начало. Белизар Каракашев, който по майчина линия произ-

хожда от големия свищовски род Цанкови, след напускане на гимназията заминава за Женева, където през 1892 г. завърша право. Връщайки се в България се установява в Плевен и през 1903-1907 г. е окръжен управител. От 1914 до 1919 г. той е народен представител от Народнолибералната партия в XVII Обикновено народно събрание. Работи като адвокат в града, където умира (Историята на Плевен оживява, 2018). През 1889 г. Янко Енчев заминава за чужбина и завършва инженерни науки. В края на XIX и началото на XX век издава и редактира в Свищов няколко печатни издания (Български периодичен печат, 1962, с. 231, 260, 302, 337). Свързан е с Народнолибералната партия. В началото на 30-те години на XX век работи за реализиране на проект за мост над р. Дунав, който да свързва българските с румънските железници.

Останалите членове съчетават учителството с културно-просветна и писателска дейност. Христо Атанасов е обичан учител в Търговската гимназия – учениците го наричат уважително „Дядо Адам“ (с препратка към Адам Смит). В историята на българското образование е известен като автор на първия учебник по счетоводство (Атанасов, 1898). Карл Милде живее в Свищов и помага на общинското ръководство с разработване на проекти за благоустройството на града (ДА – В. Търново, ф. 661К, оп.1, а.е. 29, л. 33-38, 55, 61). В летописите на гимназията неговото име се свързва още и с оформянето на музейна историческа експозиция, на която посвещава време през втория период на учителстването си там. Златан Драганов и Пантелей Пантелеев освен учители са и фигури в културния живот на града (Николова, 2008, с. 288, 367). Подобен е пътят и на Димитър Стерев. В помощ на преподавателите по роден език през 1888 г. той издава пособие по изучаване на българския език (Стерев, 1888). Притежава много добра филологическа подготовка и блестящи качества на редактор, които проявява в работата си за сп. „Промисленост“. През 1905 г. напуска Свищов и се установява в Бургас, където учителства и развива литературно-писателска дейност (Чорбаджиев, 2018). За членовия редактор на списанието Радко Радославов се знае, че умира през 1894 г. – само няколко месеца, след като напуска гимназията, но не откриваме информация за неговата извънучилищна дейност.

Стоян Пранчов вероятно е щял да има обещаваща научна кариера в областта на икономическата наука. Любовта към знанието, която проявява още в ранна възраст, и стечение на житейски обстоятелства стават причина през 1886 г. той окончателно да изостави търговското поприще и да се отдаде на публицистична и научна дейност. В Пловдив публикува серия от статии по важни обществено-икономически въпроси във в. „Народний глас“, издава и редактира два политико-икономически, търговски и литературни вестника: „Правда“ и L'orient“, който излиза на френски. В началото на 1886 г. Пранчов издава в 4 тома своето съчинение „Всемирна политическа икономия. Учебник за горните класове на класическите и реалните гимназии и за самоуци“ (Пранчов, 1886а). Още навремето този труд е признат за първото самостоятелно ръководство по политическа икономия, макар да има вид на компилация. Пранчов

е оценен също и като човек с изключително широки познания за европейската икономическа мисъл и с големи способности за сериозни научни занимания (Белковски, 1896-1897, с. 121). В Пловдив той пише и етюда си „Копривщица от точка зрение икономическа, социална и политическа“ (Пранчов, 1886b), а през 1887 г., когато живее в София, издава и редактира един малък вестник – „Българска наука“. Престоят му в Свищов е също много резултатен – там Пранчов издава първата част на книга си „Всесветска търговска география и статистика“ (Пранчов, 1888a), който се преподава в същото училище. В сп. „Промишленост“ публикува студии за стопанското знамение на Цариград, за османския външен дълг и за икономическото развитие на България през 1888-1889 г. Развитието на този млад, талантлив и обещаващ автор обаче е прекъснато от ранната му смърт.

Основни икономически идеи на авторите в списание „Промишленост“

През годините на Възраждането българската икономическа мисъл се намира под силното идейно въздействие на френски автори и най-вече на представители на френския либерализъм (вж. Неновски, Пенчев, 2014, с. 117-129). Това влияние остава доминиращо и през първото десетилетие след Освобождението. Тогавашният български политически елит формира и обогатява своя икономически кръгзор, черпейки знания от произведения на френски либерални учени. Техни трудове преобладават и в библиотеката на Народното събрание (Пеев, 1997). Те са и сред авторите на първите преведени на български учебници и помагала по политическа икономия. През 1881 г. излиза „Книжка за практическа икономия“ от Морис Блок, преведена от Йоаким Груев (Блок, 1881), а през 1884 г. – учебникът на Джоузеф (Йосиф) Гарние „Първоначални познания по политическа икономия“ в превод на Х. Д. Черновежди (Гарние, 1884). Подборът на точно тези пособия е с оглед най-вече на това, че те са написани в популярна форма, което ги прави по-разбираеми за четящата публика. Книгата на Блок например е под формата на въпроси и отговори, за да е достъпна за малките деца. През 1886 г. Д. Г. Сокеров издава „Уроци по политическа икономия“ (Сокеров, 1886), в която са публикувани подбрани части от произведения на А. Смит, Дж. С. Мил и на църковния икономист Ф. Уейланд⁷. Единственият учебник, който е написан самостоятелно на базата на произведения на широк кръг автори, е споменатият труд на Ст. Пранчов от 1886 г. „Всесветската политическа икономия“ (Пранчов, 1886).

Както беше посочено, сп. „Промишленост“ се определя като изразител на идеите на класическата школа в политическата икономия. Прегледът на

⁷ Френсис Уейланд (1796-1865) е църковен икономист, автор на „Елементи на политическата икономия“ (1837) – най-влиятелния американски учебник по политическа икономия от времето преди Гражданската война в САЩ (вж. Неупе, 2008, pp. 99-100).

съдържанието му дава достатъчно основание тази характеристика да се разшири, като се уточни, че то е причастно към нейния френски вариант. И Л. Паяков, и Ст. Пранчов ценят изключително високо приноса на Жан Батист Сей в развитието на политическата икономия. „Икономическата наука – пише Паяков – трябва да почива на началата, които Адам Смит, Ж. Б. Сей и др. са положили и които техните последователи тъй също и основатели са развили“ (Паяков, 1890b, с. 821). Много силно влияние върху тях оказва и Фредерик Бастиа, „известен французски икономист“, когото често цитират. Обучението във Франция обуславя този избор, но не го предопределя – той е направен съзнателно, по убеждение. Още повече че и Паяков, и Пранчов познават идеите на редица европейски теоретици-икономисти, в т.ч. и на противници на либерализма, най-вече от кръга на историческата школа в Германия. В отзива за учебника на Пранчов по политическа икономия още навремето сп. „Български преглед“ отбелязва, че за написването му той използва широк кръг автори, сред които „...последователите на свободолюбивата Смитова школа като Рикардо, Малтус, Ж. Б. Сей, Росси, Бастиа, Левасоер, Бодрилар, Пол Лероа Болиое, Анатоли Дюноиер, а също и на Рау, В. Рошер, К. Книс, Лоренц фон Щайн, на Д. С. Мил, и на Ф. Кс. Найман фон Спаларт и др.“ (Белковски, 1896-1897, с. 121). Ако се съди от съдържанието на техните статии, Я. Чакалов и Ив. Бояджиев мислят в същата идейна насока. Това е валидно и за останалите основни членове, което личи както от подбора на преводите, които правят, така и от авторските бележки в тях.

Френският либерализъм се разглежда като най-адекватен теоретичен конструкт, чрез който българското общество ще може да разбере и да осмисли основните начала на политическата икономия. Тази наука, по израза на Паяков, е „съвсем непонятна“ за широките обществени кръгове, но тя е крайно необходима, за да може в хода на икономическите и социалните борби страната „да поеме по верния път“. Убеден в ползата от икономическата наука, той превежда и публикува в списанието труда на Пиер-Емил Левасьор „Политическата икономия“⁸. Учебникът, предназначен за нуждите на френското средно специално индустриално образование, е предпочетен, по думите на преводача, поради яснотата на изложението и изобилието от примери, което би дало възможност всеки да разбере началата на тази наука⁹. С желание да ориентира интересуващата се от икономика българска четяща публика Пранчов препоръчва тя да се

⁸ Преводът е поместен в сп. „Промишленост“, г. III, 1890, кн. I., кн. II, кн. III-IV, кн. V-VI, кн. VII, кн. VIII-IX, кн. X-XI.

⁹ Левасьор е френски учен с разнообразни интереси и дълга кариера. От 1872 г. е професор по география, статистика и история в Колеж дьо Франс. Автор е на много изследвания за земята и земеделието, стойността на земята и др. По-късно става професор по политическа икономия. Утвърден либерал в традициите на Ж. Б. Сей, Левасьор се налага и като водещ стопански историк (Palsky, 2006). В този учебник той разглежда политическата икономия като морална наука, проследява трите фактора на производство, спестовността, сдружаването, ролята на предприемача, ролята на географския фактор, свободата на работа и др.

запознае с излязлото по време на Парижкото изложение през 1889 г. произведение на „дълбоко уважаван професор в Париж“ Пол Лероа-Болийо „Учебник по политическа икономия“¹⁰ (Пранчов, 1888с).

За да запознае читателите с основните положения на политическата икономия, разработени от класиците, списанието публикува откъс от труда на Пранчов „Народна политическа икономия“ (Пранчов, 1888b). Той е написан в отговор на отправената му молба от директора на Практическото земеделско училище в Садово да подготви учебник по земеделско-стопанска наука, т.е. по земеделска икономия. Пранчов обаче разширява пособието и променя заглавието, воден от мисълта то да е пригодно и за учениците от другите професионални училища, както и за търговци, индустриалци, занаятчии и т.н. В публикувания в сп. „Промишленост“ откъс е разгледана ролята на труда като един от факторите на производство (по Ж. Б. Сей).

На важни теми от политическата икономия са посветени и редица преводни статии. Тук правят впечатление няколко основни момента:

Първо, преводните статии осветляват от гледна точка на политическата икономия как да бъдат решени два важни въпроса, които по това време стоят пред България – ускоряването на натрупването на капитали и засилването на мотивацията към производителен труд и предприемаческа дейност, предвид стремежа на голяма част от образованите и богати българи към административна кариера.

Второ, подбират се произведения от тесен кръг, предимно френски автори. Това освен с идейни предпочитания може да се обясни с трудността при набавянето на друга литература, а също с чуждоезиковите възможности на преводачите – те владеят основно френски и руски, но не и английски език, който тогава не е популярен поради силното влияние на френския в качеството му на международен език. Някои статии от френски и английски автори се заимстват от руски икономически списания и се превеждат не от оригиналния текст, а от руските им преводи.

Трето, преводачите правят опити, макар и по-рядко, да представят текста в по-достъпна форма чрез опростяване на стила на изложение, за да се възприема по-лесно от широката публика. Практика е и да се пропускат някои части, ако се прецени, че те са по-сложни за осмисляне или че не са актуални за момента спрямо българската действителност. Преводачите вмъкват свои мисли и пояснения, като дават примери и от България.

Редакцията на сп. „Промишленост“ споделя идеята, развита от различни представители на класическата либерална школа, за основополагащата роля на спестовността за натрупването на капитала – според Дж. С. Мил капиталът с малки изключения възниква от спестовността, а Бастия смята, че неговите

¹⁰ Pierre Paul Leroy-Beaulieu е определян като официален теоретик на френския либерализъм в администрацията и икономиката, ярък защитник на свободната конкуренция и противник на идеята за намеса на държавата в икономическите отношения, на която отрежда единствено ролята на координатор.

корени са предвидливост, разумност и скромност. Тези идеи се представят на читателите посредством преводите на части от произведението на шотландския писател и правителствен реформатор Самуел Смайлс (1818-1904) „Пестеливост“ (Thrift), публикувано през 1875 г., в което се обосновава тезата, че спестовността стои в основата на богатството¹¹. Преводът е от руското издание на книгата, отпечатано под заглавието „Бережливост“, а българският вариант е озаглавен „Спестяване“. Д. Стерев, а по-късно П. Пантелеев превеждат отделни глави от книгата: „Навик за спестяване“ „Примери от спестяване“, „Методи на спестяване“, „Спестовните каси“, „Стопани и работници“¹². На спестовността и институциите, чрез която тя може да се осъществява, на практика са посветени преводите от руското списание „Русская мысль“ на статиите „Английските спестовни каси“ (прев. Я. Чакалов)¹³ и „Училищните каси“ (прев. Никифор Попов)¹⁴. Чрез тези статии българското общество се запознава със значението на спестовността и се приканва да погледне на нея като на националноотговорна дейност, в която всеки може да се включи както и колкото може, в името на общия напредък.

Темите за труда и предприемаческата активност са разгледани в няколко материала. На първо място, това е статията „За труда“ на руския учен К. Д. Ушински¹⁵, преведена от К. Милде¹⁶. На качествата на предприемача и неговата ценностна система, в основата на която стои самостоятелният свободен труд, са посветени две статии от френския учен Жан-Густав Курсел-Сенел, който също е последовател на Ж. Б. Сей – „Бележки върху преподаването на морала във Франция“ (прев. Я. Чакалов)¹⁷ и „Духовитостта в търговските и индустриалните предприятия“ (прев. Ив. Бояджиев)¹⁸. Общото послание към българския читател е, че ако обществото трябва да направи колективни усилия в посока

¹¹ В друго свое произведение – „Самопомощ“ (Self-help, 1859) Смайлс насърчава спестовността и внушава, че бедността е причинена главно от безотговорни навици и отчужденост от труда. По време на викторианската епоха произведението му е определено като „библията за либерализма“. Книгата му „Пестеливост“ доразвива тези идеи, https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%81_%D0%A1%D1%8D%D0%BC%D1%8E%D1%8D%D0%BB

¹² Преводът на тези глави е поместен в сп. „Промишленост“, г. II, 1889, кн. II, IV, VI-VII, X, XI-XII и в г. III, 1890, кн. III-IV, V-VI, VIII-IX, X-XI.

¹³ Преводът е поместен в сп. „Промишленост“, г. II, 1889, кн. VIII-IX.

¹⁴ Преводът е поместен в сп. „Промишленост“, г. III, 1890, кн. III-IV и V-VI.

¹⁵ В историята на руската педагогическа мисъл Ушински е определян като специалист по проблемите на социално-философските и психологическите методи на обучение и възпитание от средата и втората половина на XIX век (вж. Богуславский, Милованов, 2019). В спомената статия трудът се приема като по-важен, отколкото другите два основни фактора на производство – капитала и природните богатства. С примери от историята на света преди развитието на капитализма е показано как при липса на труд природните богатства може да останат неизползвани, а натрупаните капитали да се прахосат.

¹⁶ Преводът е поместен в сп. „Промишленост“, г. I, 1887-1888, кн. VI и кн. VII.

¹⁷ Преводът е поместен в сп. „Промишленост“, г. II, 1889, кн. V.

¹⁸ Преводът е поместен в сп. „Промишленост“, г. II, 1889, кн. III.

към спестовност, то отделната личност трябва да се ориентира към производителен труд, като се въоръжи със знания и има готовност да поеме риска, съпътстващ всяко ново начинание.

Кръгът „Промишленост“ възприема идеите за богатството като част от буржоазната етика на тогавашното време, според която печалбата трябва да се реинвестира в производството и така тя да се увеличава, а богатството да не се пилее в непродуктивни дейности. Да се формира такова отношение е особено необходимо в България в онзи период и като се вземе предвид увлечението по разкоша, чуждите моди и др. С такава цел редакцията публикува „Науката на добрия Рихарда“ от Бенджамин Франклин според подбора на беседите, направен от френския учен Джоузеф Гарние¹⁹ (прев. Ив. Бояджиев)²⁰. Бенджамин Франклин и неговите беседи за бедния Ричард възпитават в морал и трудолюбие и са познати на българите от периода на Възраждането в няколко превода (Русев, 2015, с. 145-154). Подборът на Гарние включва беседи против мързела, в защита на труда и постоянството, въздържанието и спестовността; за цената на парите; вредите от гордостта; опасността от дългове; вредата от разточителния начин на живот.

Освен чрез преводните трудове либералните идеи в политическата икономия, достигат до читателите и през статии на Паяков, Пранчов и Бояджиев, в които се анализират въпроси от българския и европейския стопански живот, както и състоянието на световното стопанство. За Л. Паяков движението към прогреса може да започне само ако е гарантирана свободата на личността и частната собственост (Паяков, 1888, с. 82). С много страст и последователност авторите отстояват принципа за свободна търговия между държавите. Този въпрос е особено актуален, имайки предвид, че през втората половина на 80-те години на XIX век редица европейски държави по примера на Германия въвеждат митническия протекционизъм в своята търговска политика (Lehman, 2010). Гласове в тази посока се чуват и у нас. В някои печатни издания, например в излизания в Русе вестник „Славянин“ (11 април 1889, г. IX, бр. 9) се защитава идеята, че за България е по-благоприятна протекционистката политика, а не политиката на свободна търговия и че само чрез повишаване на вносните мита ще може да се развие местната промишленост, поради което правителството трябва да въведе митнически бариери срещу чуждия внос.

По онова време и тримата посочени автори са обзети от силната вяра в устойчивостта на формиращото се световно стопанство. В него те търсят възплъщение на идеите на Д. Рикардо за необходимостта от свободна междуна-

¹⁹ Джоузеф Гарние е френски учен и политик, професор по политическа икономия, член на почти всички общества по статистика и политическа икономия в Европа. През 1846 г. създава за кратко общество за икономика и политика заедно с Фредерик Бастиа, в което да се обсъждат въпроси на политическата икономия. Автор е на редица трудове в областта на икономиката, https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Garnier

²⁰ Преводът е поместен в сп. „Промишленост“, г. I, 1887-1888, кн. XIII-XIV, XV-XVI.

родна търговия, както и за икономическите изгоди от разделението на труда и специализацията на страните в производство на стоки за експорт. „От втората половина на настоящото столетие – пише Ст. Пранчов – се появиха все повече и повече функциите на един по-висш организъм, който обхваща всички културни държави на вселената. Него учените в Европа нарекоха в различие с народното стопанство „всесветско стопанство“ ... А ако вникнем в подробното изучаване на икономическия живот на разните нации, ний ще видим, че всичките зависят в икономическо отношение един от друг“ (Пранчов, 1889, с. 552-553). Пранчов е убеден, че световното стопанство улеснява свободния обмен на стоки и капитали между държавите.

Лазар Паяков защитава предимствата на свободната търговия, тъй като според него тя допринася за невиджания в историята на човечеството дотогава материален напредък. Той отхвърля възгледа, че тази политика убива стопанското бъдеще на младите държави и заема точно противоположна позиция – тя ги стимулира да разработват вътрешните си ресурси (земя, природни и водни богатства и др.) и да заемат своето специфично място на свободния пазар. Паяков предлага формулата, чрез която те биха могли да успеят, ако я прилагат осъзнато и последователно – труд, предприемачество и използване на научните и техническите постижения на напредналите страни. Така ще се развият и укрепнат техните стопанства. В противен случай, ако един млад народ не „...произвежда, за да даде в размяна на това, що другите произвеждат, той ще бъде изгонен от общата лаборатория и така ще се лиши от средства за живот“ (Паяков, 1887а, с. 4).

Критика на протекционизма се съдържа и в преводна статия от френския либерален печат, озаглавена „Икономическата анархия в Европа“. В нея се твърди, че този „вреден принцип“ няма да отстъпи скоро, а връщането към свободната търговия може да започне със създаването на един митнически съюз между онези държави, които са за свободен режим (Икономическата анархия в Европа, 1889, с. 327). Все пак в някои публикации се прокрадват и плахи опити за отговор на въпроса за обръщането на държавите към протекционизма. Например Ив. Бояджиев смята, че правителствата се насочват към търговския протекционизъм, водени от социални мотиви (да увеличат средствата чрез мита за решаване на социалните проблеми), а Ст. Пранчов – поради засилващите се икономическите съперничества между държавите в борбата за колонии и сфери на влияние (митото носи приходи за въоръжение). Без да обясняват в дълбочина причините, от списанието са категорични по въпроса за последиците от приложението на протекционизма във външната търговия – чрез него не може да се създаде местна промишленост. Според Ив. Бояджиев повишените мита са в интерес на малък кръг хора, против интересите на мнозинството, което трябва да купува стоки на по-високи цени, а и липсата на конкуренция ще създаде слаба оранжерийна индустрия. Пранчов пък твърди, че едновременно с това протекционизмът във външната търговия трасира пътя на разделения между народи и може да доведе до всеобща война.

Отричането на протекционизма логично води до въпроса за отношението на сп. „Промишленост“ към немската историческа школа в политическата икономия, която му отдава много важно значение за напредъка на закъснелите в развитието си държави. През трите години списанието не публикува нито един материал – независимо дали статия, или рецензия на произведение на неин представител. Едва в края на 1890 г. в кн. X-XI в отзив за излезлия в превод у нас труд на Емил Лавеле „Начала на политическата икономия“ Л. Паяков изразява становище по въпроса. За съжаление това е само първа част от обещана по-обширна рецензия – продължението е трябвало да се публикува в последната XII книжка, но поради прекратяването на изданието тя не достига до нас. В публикувания текст се открояват две основни положения:

Първо, признанието, че политическата икономия е развиваща се наука и с течение на времето тя обогатява идеите си. „Сегашните икономисти, последователите на Адам Смит, Ж. Б. Сей и др. – пише Паяков, – не отхвърлят усъвършенстванията, които се въвеждат в икономическата наука; те не се отричат от „историческия и реалистически метод“ на изследване; не отнемат ролята на Държавата като агент на този прогрес; не са слепи подражатели на неограниченото „laissez faire laisser passer“ (Паяков, 1890b, с. 824).

Второ, фундаментът на класическата политическа икономия – учението за естествените закони на развитието и за ненамеса на държава в стопанския живот, не подлежат на ревизия, обогатяване и каквато и да било друга промяна. Паяков заявява, че никога не би приел опита да се заменят естествените закони на развитието с такива, конструирани от човека, а също и идеята за силната държава и нейната намеса в икономическия живот. Това би означавало да се посегне на основите на капитализма и да се отвори вратата пред разни утопични учения, сред които на първо място стои социализмът. Посоченият цитат завършва с напомнянето, че сегашните икономисти са „...против посегателството, което се прави върху основните икономически закони, както и против поглъщането на личността от Държавата“.

Това отношение се дължи на обстоятелството, че в Германия въз основа на някои идеи на историческата школа се оформя самостоятелна система от възгледи за консервативно решаване на социалните проблеми. Сред нейните най-влиятелни представители е Густав Шмолер. Изразителите на това направление са известни като „катедрени социалисти“. Те възлагат на държавата волята да решава социалните противоречия, възникващи в хода на ускорената индустриализация, и обосновават необходимостта от нейната намеса в регулирането на конфликтите между основните фактори на производство, в отстраняването на злоупотребите и на лошите ефекти на свободната конкуренция, капитала и едрата собственост. Идеите им получават известност под името „държавен социализъм“ (Степанов, 2019, с. 167). Този „държавен социализъм“ Паяков причислява към социалистическото движение и не вижда истинското му място като система от възгледи, еднакво отдалечена и от либерализма, и от социализма. Рецензирането именно на труда на Лавеле като повод да се

вземе отношение към немската школа е обяснимо, тъй като по това време неговият автор показва близост с идеите на катедрените социалисти, макар да не приема да бъде поставян наравно с тях.

Тезата, че немската историческа школа не трябва да се възприема като изява на буржоазната икономическа мисъл, е класическо либерално виждане. Според нас тя е критика към държавната намеса, проповядвана от катедрените социалисти, с чиито идеи общество в България започва да се запознава по-сериозно. Зад тезата прозира още и страхът, който издателите на списание „Промисленост“ изпитват от разпространението на социалистическите идеи сред родната младеж. Трябва да посочим, че на страниците на списанието се срещат и упреци срещу българските управляващи, че за да угодят на исканията на различни слоеве, докарват „държавния социализъм у нас“. „И нашето младо общество, жадно за всичко ново – пише Чакалов, – поглъща безкритично тези идеи – хапове, представени като наука, макар стомахът да не може да ги смели. Заблуда е, че тези идеи носят спасение. У нас адептите на социализма, подобно на протестантите, вървят от град на град и разпространяват идеите си“ (Лавеле, 1888, с. 773). За да ги развенчае, Я. Чакалов превежда от френски и публикува в списанието статията на Емил Лавеле „Успехите на социализма“, придружена с неговите бележки за несъстоятелността на социализма²¹.

Идейното кредо на авторите в сп. „Промисленост“ проличава ясно от характера и съдържанието на публикуваните в него материали. В съдържателен план то не остава напълно обособено и затворено в рамките на либералната мисъл, оформена до средата на XIX век. Например още през 1887 г. Лазар Паяков защитава идеята, че по примера на Белгия българската държава трябва сама да строи и да експлоатира железниците. В аргументите за тази идея той влага и известен икономически национализъм, който също не е сред предпочитаните от класическите либерали, макар и да не им е съвсем чужд (Паяков, 1887b, с. 47). В друга своя статия същият автор обръща внимание, че за да се стимулира икономическият напредък на страната, е необходимо привличането на чужди капитали, което не се оценява като вредно, а като полезно. С оглед на постигането на тази цел най-подходящо е приемането на закон за насърчаване на промишлеността по примера на Румъния. На всички, които инвестират в индустриални предприятия, е необходимо да се дадат специални привилегии (Паяков, 1887, с. 57).

Извънредните държавни привилегии за инвеститорите не са сред мерките, предпочитани от класическите либерали. Паяков не е напълно последователен в либералната доктрина за частната собственост и инициатива и с това, че е критичен към т. нар. неморално лихварство. Според него то трябва да се ограничи с икономически средства, а не със закон (Паяков, 1890a, с. 70-82). Неприязната към лихварството не е нещо ново в историята на икономическата мисъл, но тя е в противоречие с либералната икономическа концепция за сво-

²¹ Преводът на статията е публикуван в сп. „Промисленост“, г. II, 1889, кн. VIII-IX, кн. XI-XII.

бодата в отношенията между отделните индивиди и компании. Впрочем в сп. „Промишленост“ се открива отново нетипична за *laissez-faire* неприязън към частните търговци, които експлоатирали българските селяни (Радославов, 1888, с. 159).

*

Осемдесетте години на XIX век влизат в историята на българската икономическа мисъл като време, в което идеите на икономическия либерализъм заемат доминиращо положение. Те са силно повлияни от класическия икономически либерализъм в неговия „френски“ вариант. За авторите в сп. „Промишленост“ тези идеи не са важни толкова като теоретични конструкции. До голяма степен икономическият либерализъм се възприема като средство за наваксване на българското изоставане спрямо развитите западноевропейски общества. Поради тази причина е направен опит неговите абстрактни концепции да се инструментализират като конкретни принципи, които да насочват към адекватна според авторите в списанието стопанска политика, или като конкретни предложения за законодателна дейност в стопанската сфера. Прагматичната ориентация в съчетание с явната българска стопанска изостаналост води до това, че в класическите либерални идеи стават видими и мнения, които оправдават нарастваща роля на държавата като модернизационен агент. В този смисъл идейното съдържание на сп. „Промишленост“ за краткия период на неговото съществуване бележи постепенния преход в българската икономическа мисъл към възприемането на принципи и теории, които все по-радикално скъсват с либерализма на XIX век.

Използвана литература:

Атанасов, Хр. Н. (1898). *Способ за изучаване на търговското счетоводство*. Свищов: Изд. Авт.

Белковски, Гр. (1896-1897). Отзив за издадената в Казанлък „Политическа икономия“ на И. Иванюков. *Български преглед*, г. III, кн. VII, с. 121-126.

Блок, М. (1881). *Книжка за практическа икономия*. Пловдив: Печатница на Ед. Дионне.

Богуславский, М. В, Милованов, К. Ю. (2019). *Основоположник национальной педагогики (к 195 летию К. Д. Ушинского)*, <https://vestniknews.ru/prilozhenie/intervyu-i-stati/3926--sp-2645.html>

Бояджиев, Ив. (1887). Разрешаването на социалния въпрос чрез непряните данъци. *Промишленост*, г. I, кн. I, 1 ноември, с. 5-7.

Българска възрожденска интелигенция (1988). С.: Държавно издателство „Д-р Петър Берон“.

Български периодичен печат 1844-1944. Анотиран библиографски указател. (1962). Т. 1. С.: Наука и изкуство.

Велева, Л. (2005). *Търговско-индустриалните камари в Българи 1894-1919 (организация и дейност)*. С.: Авангард Прима.

Габровски, Н. (1891). Промисленост. Научно-икономическо списание в Свищов. *Ден*, г. I, кн. VII-VIII, с.143-150.; кн. IX-X, с. 300-316.

Гарние, Й. (1884). *Първоначални познания по политическа икономия*. Пловдив: Издание и печат Хр. Г. Данов.

Иванов, Р., Маринова, М., Друмева, М. (1992). Списание „Промисленост“ – трибуна на прогресивната икономическа мисъл. По случай 100 години от издаването му – 1 IX 1887 г.- XI 1890. В: *Годишник на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов*, г. 89, с. 79-106.

Икономическата анархия в Европа (1889). *Промисленост*, г. II, кн. IV, април, с. 327-344.

Историята на Плевен оживява (2018), https://plevenstories.files.wordpress.com/2018/10/politici_blog.pdf

Към читателите (1887). *Промисленост*, г. I, кн. I, 1 ноември, с. 1-2.

Към читателите (1889). *Промисленост*, г. II, кн. I, 1 януари, с. 3-5.

Лавеле, Ем. (1888). Успехите на социализма. *Промисленост*, г. I, кн. VIII-IX, август-септември, с. 772-794.

Маджаров, М. (1968). *Спомени*. С.: Български писател.

Маринова, М. (2019). Износът на зърнени храни от Свищов в контекста на „Дългата депресия“. В: *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. IV. Варна, с. 345-360.

Некролог на Стоян Пранчов (1889). *Промисленост*, г. II, кн. X, октомври, с. 963.

Неновски, Н., Пенчев, П. Д. (2014). Началото на българската икономическа мисъл и на специализирания икономически периодичен печат през периода на Възраждането (в средиземноморска перспектива). *Научни трудове на УНСС*, бр. 1, с. 93-126.

Николова, Ю. (2008). *Достойно естъ. Свищов през XIX в. до първото десетилетие на XX в. Личности-събития-факти*. С.: Иврай.

Няколко думи по програмата на списание „Промисленост“ (1890). *Промисленост*, г. III, кн. I, април, с. 3-6.

Папазова, М. (2012). *Създаване, развитие и дейност на банка „Гирдап“ 1881-1926 г.* Дисертация за присъждане на образователна и научна степен доктор. Русе.

Паяков, Л. (1887а). Економически поглед върху България. *Промисленост*, г. I, кн. I, 1 ноември, с. 2-4.

Паяков, Л. (1887b). По нашите железници. *Промисленост*, г. I, кн. III, 1 декември, с. 44-47.

Паяков, Л. (1887с). Економически поглед върху България. *Промисленост*, г. I, кн. IV-V, 15 декември, с. 53-58.

Паяков, Л. (1888). Економически поглед върху България. *Промисленост*, г. I, кн. VI, 15 януари, с. 81-88.

Паяков, Л. (1890a). По лихварството в нас. *Промисленост*, г. III, кн. II, май 1890, с. 70-82.

Паяков, Л. (1890b). „Начала от Политическата икономия“ от Емил де Лавеле. Превел от второто френско издание Г. С. Писанов. Издание на М. Г. Кожухаров, В. Търново, 1891. *Промисленост*, ноември-декември, г. III, кн. X-XI, с. 820-831.

Пеев, Г. (1996). Европейската икономическа мисъл и българският елит в първото десетилетие след Освобождението. *Известия на държавните архиви*, N 70, с. 3-16,

Пранчов, Ст. (1886a). *Всемирна политическа икономия. Учебник за горните класове на класическите и реалните гимназии и за самоуци*, кн. 1-4. Пловдив: Изд. Търговска печатница.

Пранчов, Ст. (1886b). *Копривщица от точка зрение историческа, социална и икономическа: Етюд*. Пловдив: Собст. изд.

Пранчов, Ст. (1888a). *Всемирна търговска география. Учебник за търговските, занаятчийските и земеделските средни училища и за самоуци*. Кн. 1. Свищов.

Пранчов, Ст. (1888b). Народна политическа икономия. *Промисленост*, г. I, кн. XIX-XX, 1-15 август, с. 413-417.

Пранчов, Ст. (1888c). Книжнина. *Промисленост*, г. I, кн. XXI-XXII, 1-15 септември, с. 480-481.

Пранчов, Ст. (1889). Всемирната търговия и всемирното стопанство в 1885 година. *Промисленост*, II, кн. VI-VII, юни-юли, с. 552-567.

Радославов, Р. (1888). Положението на нашия земеделец и състоянието на земеделческите каси. *Промисленост*, г. I, кн. IX, 1 март, с. 156-159.

Русев, Ив. (2015). *Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори*. В. Търново: Ровита.

Ръждавичка, Ев. (2008). Свищовската държавна търговска гимназия „Димитър Хадживасилев“ и формирането на българския обществен елит в края на XIX и началото на XX в. В: *И настъпи време за промяна: образование и възпитание в България XIX-XX в.* С.: Институт по балканистика при БАН.

Съобщение за смъртта на Стоян Пранчов (1889). *Пловдив*, г. IV, бр. 50, 22 декември.

Сокеров, Д. (1886). *Уроци по политическа икономия. Извлечение от съчиненията на Мил, Шмит, Уейланд*. Русе: Скоропечатница на в. „Славянин“.

Степанов, В. Л. (2019). Идеи немецкой исторической школы в России (вторая половина XIX в.). *Вопросы теоретической экономики*, N 2, с. 162-173.

Стерев, Д. (1888). *Български език: упътване към преподаването*. Свищов.

- Събев, О. (2015). *Роберт колеж и българите*. С.: Изток – Запад.
- Устав на Дружеството „Промисленост“ в Свищов (1889). *Промисленост*, г. II, кн. I, януари, с. 89-96.
- Ценова-Тошева, М. (съставител). (2011). *Свищовски родови хроники*. Свищов: АИ „Ценов“.
- Чорбаджиев, Н. (2018). Един незаслужено забравен българин, <http://www.desant.net/show-news/26840>).
- Юбилеен сборник на Държавната търговска гимназия „Д. х. Василев“ в Свищов. (1909). Свищов: Печатница П. А. Славков.
- Hayne, P. (2008). „*Are Economists Basically Immoral?*” and other Essays on Economics, Ethics, and Religion. Edited and with an introduction by Geoffrey Brennan and A. M. C. Waterman (Indianapolis: Liberty Fund, https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2228/Hayne_1472_LFeBk.pdf
- Lehmann, S. (2010). The German Elections in the 1870s: Why Germany Turned from Liberalism to Protectionism. *The Journal of Economic History*, Vol. 70, N 1, pp. 146-178
- Raico, R. (2012). *Classical Liberalism and the Austrian School*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Palsky, G. (2006). Pierre Emile Levasseur (1828-1911) A l'interface des sciences sociales, https://www.researchgate.net/publication/278772190_Pierre_Emile_Levasseur_1828-1911_A_l'interface_des_sciences_sociales

28.04.2021 г.